

Marek Mariusz Tytko¹ <https://orcid.org/0000-0002-4043-4845>

Uniwersytet Jagielloński

PEDAGOGIKA KONSERWATYWNA W KONTEKŚCIE PEDAGOGIKI KATOLICKIEJ I PEDAGOGIKI NARODOWEJ

Conservative Pedagogy in the Context of the Roman Catholic Pedagogy and National Pedagogy

S u m m a r y: The text of the article concerns the concept of conservative pedagogy in the context of Roman Catholic pedagogy and national pedagogy. In his text, the author (systematically and logically) tries to organize the notions (the terms) and the strands of ‘Roman Catholic pedagogy’, ‘national pedagogy’ and ‘conservative pedagogy’ and their mutual relations. The text is strictly theoretical. The text uses the historiographic (historical) method of document analysis, while the analysis of concepts was carried out using the essential method (the essence of things) and the method of logical analysis (logical inference). The article is a contribution to the theory of pedagogy and indicates possible ways of presenting this theoretical and pedagogical issue in a general way.

K e y w o r d s: conservative pedagogy, national pedagogy, Roman Catholic pedagogy

Wprowadzenie

Artykuł stanowi próbę ujęcia relacji pomiędzy pedagogiką konserwatywną, pedagogiką katolicką i pedagogiką narodową. Priorytetem jest próba uchwycenia zakresu pedagogiki konserwatywnej w stosunku do dwóch pozostałych nurtów. Tytułowe

---

¹ Marek Mariusz Tytko – doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, pracownik Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (Biblioteka Jagiellońska). E-mail: marek.mariusz.tytko@uj.edu.pl.

zagadnienie z pewnością należy do kwestii wymagających głębszych wyjaśnień w osobnym opracowaniu monograficznym z zakresu myśli pedagogicznej, zwłaszcza z perspektywy pedagogiki ogólnej oraz twórczości pedagogów wpisujących się we wskazane nurty. Niniejszy tekst ma charakter przyczynkarski, koncentrując się na wybranych kwestiach, nie rości sobie bynajmniej prawa do całościowego wyczerpania tematu. Autor ma świadomość zarówno niepełności spojrzenia na tę rozległą problematykę, jak i konieczności pogłębienia oraz rozszerzenia badań pedagogicznych w tym zakresie w przyszłości.

Stan badań

Jak dotąd w literaturze przedmiotu nie ma studium, które w sposób ogólny porządkowałoby wzajemne relacje rzeczonych nurtów pedagogiki czy próbowałoby określić ich istotę. Niniejszy tekst stanowi zapis przeprowadzonej przez autora analizy wskazanych nurtów pedagogiki – czynności badawczej przeprowadzonej przy użyciu [1] historiograficznej metody analizy dokumentu, [2] filozoficznej metody istotnościowej (poszukiwanie istoty rzeczy) oraz [3] metody analizy logicznej (logicznego wnioskowania na podstawie rzeczowych przesłanek). Artykuł jest przyczynkiem do teorii pedagogiki, ujmując zagadnienie w sposób ogólny – wobec powyższego – może mieć jedynie charakter szkicowy, pozostając na poziomie znaczącej ogólności.

Przywołanie wymienionych nurtów i ich rozumienia pokazuje szczególnie brak głębszych badań (ogólnych studiów) nad istotą pedagogiki konserwatywnej (oraz pedagogii konserwatywnej), jej celami, zasadami, metodami, rangą oraz aktualnością. Podobnie brakuje pogłębionych badań nad istotą pedagogiki narodowej (oraz pedagogii narodowej), jej celami, zasadami, metodami, znaczeniem oraz współczesnością – tu jednak literatura przedmiotowa jest znacząco wyodrębniona (identyfikowalna).

Nie brakuje natomiast badań nad istotą pedagogiki katolickiej (oraz pedagogii katolickiej), jej wartością oraz aktualnością (istnieje niezwykle obszernie rozbudowana literatura przedmiotu, licząca setki pozycji). Nie znajduję natomiast – przynajmniej wśród dorobku polskich autorów – studiów porównawczych, które próbowałyby, chociażby szkicowo, zestawiać i porównywać ze sobą pedagogikę katolicką, pedagogikę konserwatywną oraz pedagogikę narodową – choćby w kontekście ich filozoficznych podstaw, szczególnie zaś systemów wartości. Nurt pedagogiki konserwatywnej (pedagogii konserwatywnej, czyli konserwatywnej praktyki wychowania albo praktyki wychowania konserwatywnego) nie był dotąd głębiej rozpatrywany i nie posiada w polskiej pedagogicznej literaturze naukowej ugruntowanych znaczeń. Warto jednak podjąć to zadanie, a przynajmniej stawiać pytania i próbować odpowiadać na poszczególne kwestie, eksponując rodzimą oryginalność rozwiązań.

Wstępne rozróżnienie tytułowych nurtów pedagogiki

Pedagogika katolicka (chrześcijańska)

Nurt pedagogiki katolickiej doczekał się wielu ujęć teoretycznych. Pedagogikę katolicką definiuje się jako „system naukowy wychowania i nauczania nie tylko zupełnie zgodny z teologią i filozofią chrześcijańską, ale ściśle z nimi związany i wysnuwający w ich świetle z doświadczenia wychowawczego swe zasady” – pisał Jacek Woroniecki². Własną koncepcję nazywał *paedagogią perennis*, a jej cechą był związek z celami i zadaniami życia ludzkiego. Przedmiotem zainteresowania – człowiek taki, jaki powinien być w pełni swych sił, rozwoju i funkcji – innymi słowy *omnis homo* Pisma Świętego. Współcześnie pedagogika katolicka jest doprecyzowaniem i osadzeniem pedagogiki chrześcijańskiej w realiach wyznania rzymskokatolickiego³. Przykładowo wymienić można takich jej reprezentantów jak: ks. abp Andrzej Dzięga⁴, Janina Kostkiewicz⁵, Stefan Ignacy Możdżeń⁶, Teresa Zbyrad⁷, ks. Jan Zimny⁸, ks. Jerzy Bagrowicz, ks. Jan Kochel⁹, s. Maria Opiela BDNP¹⁰, Alina Maria Rynio¹¹, Eugeniusz Sakowicz¹². Szczególne znaczenie odgrywa w jej popularyzacji półrocznik wydawany pod redakcją ks. J. Zimnego, zatytułowany „Pedagogika Katolicka”. Pedagogika katolicka obejmuje także pedagogikę obrony życia w ujęciu

² Jacek Woroniecki, „Program integralnej pedagogiki katolickiej”. *Ateneum Kapłańskie* 47 (1947) [odbitka]: 7.

³ Jerzy Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 4, red. Tadeusz Pilch (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2005), 121–125.

⁴ Andrzej Dzięga, „W sprawie kryteriów dyskusji nad pedagogiką katolicką”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2007): 23–26; tenże, „O potrzebie dyskusji nad relacjami pomiędzy pedagogiką katolicką i katechetyką”. *Pedagogika Katolicka* 2 (2010): 28–37.

⁵ Janina Kostkiewicz, *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939* (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013); też, *Wychowanie do wolności wyboru. Ponadczasowy wymiar pedagogiki F.W. Foerстера*, wyd. 2 (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2008); też, „Status i tożsamość pedagogiki katolickiej 20-lecia międzywojennego w Polsce”. *Paedagogia Christiana* 1 (31) (2013): 45–69.

⁶ Stefan Możdżeń, „Polska bibliografia pedagogiki katolickiej”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2009): 220–260.

⁷ Teresa Zbyrad, „O potrzebie pedagogiki katolickiej w instytucjonalnym systemie opieki nad dzieckiem”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2010): 165–179.

⁸ Jan Zimny, „Założenia pedagogiki katolickiej jako nowa forma propozycji edukacyjnej”. *Pedagogika Katolicka* 1 (4) (2009): 98–113; tenże, „«Fundamenty» pedagogiki katolickiej odpowiedzią na wyzwanie XXI wieku”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2015): 11–30.

⁹ Jan Kochel, „Janina Kostkiewicz, Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939, Impuls, Kraków 2013” [recenzja]. W: *Współczesne ujęcia edukacji religijnej* (Warszawa: WN UKSW, 2016), 201–205; tenże, *Wprowadzenie do edukacji osób starszych. W kręgu pedagogiki katolickiej* (Opole: UO, 2020).

¹⁰ Maria Opiela, „Wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem w pedagogice katolickiej w Polsce”. *Nauczyciel i Szkoła* 2 (2018): 13–30.

¹¹ *Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane*, red. Alina Rynio (Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej KUL, 1999).

¹² Eugeniusz Sakowicz, „W służbie wychowania. Ks. Wincentego Granata «wizja» pedagogii życia i pedagogiki katolickiej”. *Roczniki Pedagogiczne* 1 (2019): 73–85.

Antoniego Zięby (1948–2018)¹³, pedagogikę obrony podstaw cywilizacji chrześcijańskiej – w ujęciu filozofa ks. Dariusza Oki. Pedagogika chrześcijańska wykracza poza pedagogikę katolicką, bo obejmuje swym zasięgiem także np. pedagogikę prawosławną czy pedagogikę protestancką.

Pedagogika narodowa

Za ojca pedagogiki narodowej uchodzi Bronisław Ferdynand Trentowski (1808–1869), którego rozprawa pt. *Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży* ukazała się początkowo aż w czterech częściach (1842)¹⁴. Spotkała się jednak z ostrą krytyką katolickiego filozofa Feliksa Kozłowskiego (1803–1872)¹⁵. W następstwie tego B.F. Trentowski wydał to dzieło na nowo, po gruntownej modyfikacji już tylko w dwóch osobnych częściach i w dodatku z dwoma zupełnie różnymi podtytułami (*Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 1, edycja 2, całkiem przerobiona i pomnożona (Poznań: J. Łukasiewicz, 1845) i *Chowanna czyli Całokształt pedagogiki narodowej*, t. 2, wydanie powtórne, poprawione (Poznań: J. Łukasiewicz, 1846)). Jedyna współczesna wersja „krytyczna” – nie bez zniekształceń ideologicznych po ingerencji cenzury komunistycznej – ukazała się w okresie PRL-u w dwóch tomach pod pierwotnym tytułem (w roku 1970)¹⁶.

Jednym z ważniejszych następców B.F. Trentowskiego był Lucjan Zarzecki (1873–1925), autor wielorakich studiów¹⁷ o wychowaniu narodowym. Innym z następców B.F. Trentowskiego był Tadeusz Łopuszański (1874–1955)¹⁸. Pedagogika narodowa B.F. Trentowskiego, L. Zarzeckiego czy T. Łopuszańskiego doczekała się na przełomie XX i XXI wieku naukowych opracowań

¹³ Antoni Zięba, „Obrona życia ludzkiego i człowieczeństwa osób niepełnosprawnych w okresie prenatalnym na łamach periodyku «Służba Życiu»”. W: *Rodzina. Powołanie – zadania – zagrożenia. Praca zbiorowa*, red. Jan Zimny (Stalowa Wola: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2014), 706–748.

¹⁴ Bronisław Ferdynand Trentowski, *Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 1, Poszyt 2 (Poznań: Księgarnia Nowa, 1842).

¹⁵ Feliks Kozłowski, *Uwagi krytyczne nad Chowanną czyli systemem pedagogiki narodowej ułożonym przez Br. Ferd. Trentowskiego* (Poznań: Walenty Stefański, 1844).

¹⁶ Bronisław Ferdynand Trentowski, *Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 1, wstęp i komentarz Andrzej Walicki (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – PAN, 1970); tenże, *Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 2, wstęp i komentarz Andrzej Walicki (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – PAN, 1970).

¹⁷ Lucjan Zarzecki, *O zasadach wychowania narodowego. Odczyt na zjeździe nauczycieli* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1917); tenże, *O wychowaniu narodowym* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1917).

¹⁸ Tadeusz Łopuszański, *Zagadnienie wychowania narodowego* (Lublin – Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1918).

przyczynkarskich, między innymi autorstwa Jana Boehma¹⁹, Doroty Zydlik²⁰, Ewy Starzyńskiej-Kościuszko²¹, Stanisława L. Krowickiego²² czy – w ujęciu realistycznym – Marka M. Tytki²³.

Współczesna pedagogika narodowa jest z jednej strony związana z uniosceptyczną koncepcją patriotyzmu i wychowania patriotycznego, z drugiej zaś jedynie z odrębnością tożsamościową nacji oraz jej państwa. Przykładem są Stanisław Papież (1965–) i Piotr Döerre (1973–), którzy ujęli te kwestie w perspektywie integralnie rozumianego wychowania – realistycznie (realizm metafizyczny) i racjonalnie (aposterioryzm oraz logiczne wnioskowanie na podstawie realnych przesłanek), argumentując rzeczowo, bez sięgania do ideologii narodowej. Ich punkt widzenia przypomina konserwatywne podejście z akcentem na polski interes narodowy i chrześcijaństwo jako istotny rdzeń polskiej kultury od ponad tysiąca lat. Ci dwaj krakowscy apologetycy swoistej „pedagogii narodowej” sformułowali swój program edukacyjny już w 2003 roku²⁴, akcentując znaczenie narodowo-katolickiego wzorca polskości (polskiej tożsamości narodowej).

* * *

W wyniku interpolacji lub kontaminacji otrzymuje się następujące, logicznie rozłączne podziały schematyczne (odpowiednio), jak podano niżej:

A1) pedagogika katolicka (teoria wychowania katolickiego, ale też katolicka teoria wychowania);

A2) pedagogia²⁵ katolicka (praktyka wychowania katolickiego, ale też katolicka praktyka wychowania), przy czym wyróżnić należałoby w tym zakresie takie pojęcia szczegółowe jak np.:

---

¹⁹ Jan Boehm, *Tręci wychowawcze „Śpiewnika morskigo” Feliksa Nowowiejskiego w aspekcie tez pedagogiki narodowej w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku* (Gdańsk: Państwowa Wyższa Szkoła Morska, 1980).

²⁰ Dorota Zydlik, „Filozofia Bronisława Ferdynanda Trentowskiego a jego pedagogika narodowa”. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Pedagogiczne* 119 (1997): 79–85.

²¹ Ewa Starzyńska-Kościuszko, „Koncepcja filozofii i pedagogiki narodowej Bronisława F. Trentowskiego (z dziejów polskiej myśli filozoficznej epoki romantyzmu)”. *Humanistyka i Przyrodoznawstwo* 9 (2003): 75–88.

²² Stanisław L. Krowicki, „Apostoł pedagogiki narodowej”. *Mysł Polska* 27/28 (2005): 16–17.

²³ Marek M. Tytko, „Koncepcje pedagogiki kultury narodowej wobec kultur mniejszości narodowych i kultur innych narodów”. W: *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – religia – etos*, red. Bogumił Grott (Kraków: „Nomos”, 2010): 515–527.

²⁴ Tenże, „Uniosceptyczna koncepcja patriotyzmu «Fides et Ratio» (Stanisława Papieża i Piotra Döerre’go)”. *Pedagogika Katolicka* 2 (13) (2013): 25–41.

²⁵ Termin „pedagogia” w okresie komunistycznej ideologizacji polskiej pedagogiki był terminem często przemilczanym, rzadko używanym (np. znajdujemy go u Stefana Kunowskiego). Ponownego upowszechnienia pedagogii w III RP – paradoksalnie – dokonali dwaj byli ekszłonkowie partii komunistycznej, Zbigniew Kwieciński oraz Lech Witkowski. Z. Kwieciński, uczeń Kazimierza Sośnickiego, nadał jednak pojęciu „pedagogia” dużo szersze znaczenie, niż czynił to sam Sośnicki, stwierdzając: „Używamy tu słowa

- a) katolicka pedagogia domowa,
- b) katolicka pedagogia szkolna,
- c) katolicka pedagogia Kościoła;

B1) pedagogika narodowa (teoria wychowania narodowego, ale też narodowa teoria wychowania);

B2) pedagogia narodowa (praktyka wychowania narodowego, ale też narodowa praktyka wychowania), przy czym wyróżnić należałoby w tym zakresie takie pojęcia szczegółowe jak np.:

- a) narodowa pedagogia domowa,
- b) narodowa pedagogia szkolna,
- c) narodowa pedagogia Kościoła.

Uprzedzając poniższe rozważania – dla kompletności rozważań dodam:

C1) pedagogika konserwatywna (teoria wychowania konserwatywnego, ale też konserwatywna teoria wychowania);

C2) pedagogia konserwatywna (praktyka wychowania konserwatywnego, ale też konserwatywna praktyka wychowania), przy czym wyróżnić należałoby w tym zakresie takie pojęcia szczegółowe jak np.:

- a) konserwatywna pedagogia domowa,
- b) konserwatywna pedagogia szkolna,
- c) konserwatywna pedagogia Kościoła.

Idąc tropem koncepcji Zbigniewa Kwiecińskiego, należałoby, interpolując znaczenie, dookreślić odpowiednio, że w szczegółowych przypadkach pedagogii (już nie tylko konkretnej praktyki wychowawczej, ale łącznie „pewnego typu myślenia, badań i praktyk edukacyjnych” razem wziętych):

- 1) pedagogia katolicka oznacza „całkowity obszar refleksji o edukacji katolickiej oraz katolickiej praktyki edukacyjnej, czyli katolickiego typu myślenia, badań i praktyk edukacyjnych”;
- 2) pedagogia narodowa oznacza całkowity obszar refleksji o edukacji narodowej oraz narodowej praktyki edukacyjnej, czyli narodowego typu myślenia, badań i praktyk edukacyjnych;
- 3) pedagogia konserwatywna oznacza całkowity obszar refleksji o edukacji konserwatywnej oraz konserwatywnej praktyki edukacyjnej, czyli konserwatywnego typu myślenia, badań i praktyk edukacyjnych.

Tak rozumiem najszerszej, jak się da, istotę tych trzech poszczególnych pedagogii w ramach określonych dystrybutywnie trzech teoretycznych pedagogik (katolickiej,

---

«pedagogia» na oznaczenie całkowitego obszaru refleksji o edukacji i [na oznaczenie] praktyki edukacyjnej zarazem. Przyłączamy się tu do takiego posługiwania się tym słowem, które nadaje mu [= słowu] najszerszy zakres, gdyż służy do nazywania łącznie pewnego typu myślenia, badań i praktyk edukacyjnych” (Zbigniew Kwieciński, „Pedagogika i edukacja wobec wyzwania kryzysu i gwałtownej zmiany społecznej”. W: *Ku pedagogii pogranicza*, red. Zbigniew Kwieciński, Lech Witkowski (Toruń: UMK. Ośrodek Studiów Kulturowych i Edukacyjnych, 1990), 9).

narodowej i konserwatywnej), czyli aspektowo owych trzech szczegółowych typów pedagogiki ogólnej mogących funkcjonować odrębnie i rozwijać z powodzeniem własne cele częściowe, osobne zasady charakterystyczne, unikatowe metody specyficzne, czyli pedagogie *sui generis*, ale w swej istocie zawsze w łączności z pedagogiką ogólną (wężej: zawsze w ramach teorii pedagogiki ogólnej).

Pedagogika konserwatywna – konserwatyzm w filozofii i w pedagogice

Klasyczny filozof, dominikanin św. Tomasz z Akwinu OP (Thomas Aquinatus, ok. 1225–1274) niejako najogólniej zdefiniował konserwatyzm w filozofii, pisząc, że *conservatio est continua creatio*²⁶, co tłumaczyłbym jako „zachowywanie jest ciągłym tworzeniem”, a pełniej: *Nihil aliud est conservatio, quam continua creatio*, co przełożyłbym z łaciny na język polski następująco: „Zachowywanie jest niczym innym jak ciągłym tworzeniem”. W konserwatyzmie zatem zawarty jest immanentnie kreacjonizm, to jego istotna cecha. Zachowywanie stanowi więc akt współkreacji Stworzenia, czyli kontynuacji dzieła Stwórcy (współtworzenie bytu). Jacek Bartyzel (1956–) zdefiniował konserwatyzm następująco:

Konserwatyzm (łac. *conservare* – zachowywać, ocalać) – postawa przywiązania do tradycji, dotychczasowych instytucji, teorii i wartości, a także [postawa] niechęci i nieufności do zmian, zwłaszcza gwałtownych i rewolucyjnych do tego, co nieznanne i niedoświadczone; w życiu społeczno-politycznym występuje w formie filozofii społecznej, a także [w formie] zinstytucjonalizowanego w partiach czy stowarzyszeniach ruchu ideowo-politycznego[,], dążącego do podtrzymania lub przywrócenia tradycyjnych, często identyfikowanych jako absolutne i niezmiennie, zasad ładu społecznego i ustrojowego²⁷.

Podstawę konserwatyizmu stanowi antropologia uwzględniająca prawdę o grzechu pierworodnym lub socjopolityczny realizm (człowiek jest istotą skłoną do zła, potrzebującą autorytetów religijnych, moralnych, kulturowych i politycznych); [...] w konserwatyzmie podkreśla się ponadpolityczny charakter religii, moralności, instytucji małżeństwa i rodziny, zwracając uwagę na społeczną naturę człowieka, konserwatyzm sprzeciwia się tak indywidualizmowi, jak i kolektywizmowi²⁸.

Dla pedagogiki konserwatywnej szczególnie ważne mogą być ujęcia reprezentowane przez filozofię konserwatywną (koncepcje wyrażane przez myślicieli/filozofów konserwatywnych). Rzeczowym fundamentem rozważania kolejnych zagadnień z zakresu pedagogiki konserwatywnej jest właśnie filozofia konserwatywna, a nie – ideologia polityczna, co trzeba mocno podkreślić.

²⁶ Cytuję za: Jacek Bartyzel, „Konserwatyzm” (hasło). W: *Encyklopedia katolicka*, t. 9 (Lublin: TN KUL, 2002), 681.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, 684.

Należy odróżnić od siebie dwa podstawowe, ale odmienne pojęcia (uwaga: nie wolno mylić ich ze sobą): 1) „konserwatyzm filozoficzny” (filozofia społeczna) oraz 2) „konserwatyzm polityczny” (praktyka polityczna). Aby zrozumieć, czym jest konserwatyzm w pedagogice, w pierw należy sięgnąć do definicji konserwatyizmu w filozofii, skoro pedagogika jest filozofią stosowaną, jak uważał klasyk pedagogiki kultury, Sergiusz Hessen (1887–1950). Dla jasności przytaczam tu rozbudowane definicje autorstwa Pawła Śpiewaka:

Konserwatyzm [łac. *conservatus* ‘zachowany’], postawa, którą charakteryzuje przywiązanie do istniejącego, zakorzenione w tradycji stanu rzeczy (wartości, obyczajów, praw, ustroju politycznego itp.) oraz niechętny stosunek do gwałtownych zmian i nowości; pierwszy posłużył się tym pojęciem F.R. de Chateaubriand, nadając wydanemu przez siebie periodykowi broniącemu zasad restauracji tytuł „Conservateur”.

K o n s e r w a t y z m   f i l o z o f i c z n y. Filozofia społeczna stworzona na przełomie XVIII i XIX wieku przez przeciwników oświecenia, rewolucji francuskiej 1789–99 i liberalizmu; znalazł klasyczny wyraz w twórczości E. Burke’a, J. de Maistre’a, L. de Bonalda. W XX wieku przedstawicielami konserwatyizmu filozoficznego są: R. Altman, A. Gehlen, A. Glucksmann, G.K. Kaltenbruner, W. Kendal, R. Kirk, B.H. Levy, A. Mohler, J. Ortega y Gasset, M. Oakeshott, R. Nisbet, H. Schelsky, C. Schmidt, R. Spaemann, L. Strauss, E. Voegelin. Podstawą konserwatyizmu filozoficznego jest przekonanie o nieusuwalności zła i cierpienia z historii i życia ludzkiego, ponieważ ich źródłem jest skażona natura ludzka. Odpowiednie wychowanie, religia, reformy społeczne mogą je [= zło] jedynie ograniczyć. Przyjęcie takiego założenia decyduje [u konserwatystów filozoficznych] o odrzuceniu teorii, które głoszą tezę o samodoskonaleniu i samozbawieniu człowieka, które przekonują, że człowiek własnym wysiłkiem, pracą, rozumem, nauką, rewolucyjnym czynem jest w stanie wyzwolić się od trapiących ludzkość nieszczęść i ograniczeń. Konserwatyści odrzucają racjonalistyczne przekonanie, że jest możliwe poznanie praw życia zbiorowego i planowanie społeczne. Wskazują na niezbędną w wychowaniu każdego człowieka rolę religii, tradycji i tych instytucji, które swoim historycznym doświadczeniem gwarantują, że będą służyć zarówno równowadze społecznej, jak i kształtowaniu postawy moralnej człowieka. Są przeciwni egalitaryzmowi, ostoją życia zbiorowego nie jest wg nich [= konserwatystów filozoficznych] równość, ale sprawiedliwość i słuszność. W wypadku konfliktu między równością a wolnością bez wahania opowiadają się po stronie wolności. Mimo że akceptują reguły demokratyczne, to są uczuleni na niebezpieczeństwa płynące z tyranii większości. Wolność kojarzą z wyborem życia zgodnego z cnotą, odpowiedzialnego. Dla konserwatysty pierwotne jest zobowiązanie wobec siebie jako istoty duchowej, na drugim miejscu stoją obowiązki wobec zbiorowości. Człowiek jest postrzegany jako istota społeczna związana z naturalnymi grupami (rodziną, wspólnotą sąsiedzką, regionalną). Dzięki uczestnictwu w życiu zbiorowym zostają zaspokojone jego [= człowieka] podstawowe potrzeby – bezpieczeństwa, zakorzenienia, statusu, identyfikacji. Konserwatyści uważają, że wszelkie reformy muszą mieć charakter stopniowy, zdecydowanie niechętnie odnoszą się do rewolucji, są przeciwnikami projektów przemian opartych na ideologicznych podstawach. Podkreślają, że w działaniach politycznych należy zawsze wychodzić od empirycznej i niepowtarzalnej sytuacji, unikając moralistyki i spekulacji ideologicznych.

Dla konserwatystów [filozoficznych] polityka jest domeną siły i, jak głoszą, nie wolno nikomu, nawet w imię najszlachetniejszych zasad etycznych, zapominać o trwałych regułach życia zbiorowego. Według konserwatystów naród i państwo są dziełem wieków, [zatem naród i państwo] będą lepiej służyły życiu jednostki, gdy w obyczajach, prawach, instytucjach zostaną zachowane doświadczenia przeszłości. Dla konserwatystów własność prywatna jest nieodzownym warunkiem zachowania wolności. Obecnie konserwatyści (neokonserwatyści) są zdecydowanymi rzecznikami gospodarki wolnorynkowej, przeciwnikami etatyzmu, centralizmu; krytykują liberalizm za to, że propagując indywidualizm, przyczynia się do rozbicia życia wspólnotowego, a socjalizm krytykują za to, że forsując egalitaryzm, służy umocnieniu państwa.

Konserwatyzm polityczny. Kierunek polityczny nawiązujący do konserwatywnej filozofii społecznej; przyjmuje postać właściwą epoce i środowisku, w którym występuje, odwołuje się do zespołu wartości, które powinny zostać zachowane i najczęściej wskazuje na grupy społeczne lub instytucje, mające je [= wartości] chronić. [...] Obecnie za konserwatywne (neokonserwatywne) są uważane partie i ruchy polityczne, które głoszą uznanie dla podstawowych norm i wartości kultury europejskiej, dla religii oraz inspirowanych przez nią [= religię] praw i obyczajów, niechęć do „państwa dobrobytu”, wiarę w skuteczność nieskrępowanych mechanizmów rynkowych²⁹.

Warto zauważyć, że P. Śpiewak nie pominął całkowicie filozofów chrześcijańskich spośród reprezentantów konserwatywnego filozoficznego, bowiem wymienił tu np. Roberta Speamana (1927–2018), niemieckiego etyka chrześcijańskiego i personalistę, doktora *honoris causa* KUL. Natomiast, rzeczywiście, P. Śpiewak nie wymienił jakichkolwiek nazwisk polskich filozofów chrześcijańskich, a także przedstawicieli polskiej filozofii konserwatywnej (dawnej i nowszej, współczesnej), co jest istotnym brakiem przy próbie oparcia się pedagogiki polskiej na dorobku rodzimym własnych filozofów (polskich) w odniesieniu do pedagogiki konserwatywnej. W tym sensie należałoby wprawdzie rzetelnie i w sposób wyczerpujący uzupełnić wskazaną listę filozofów konserwatywnych o najwybitniejsze polskie nazwiska w zakresie między innymi dawnej i współczesnej filozofii konserwatywnej (w XX i XXI wieku np. w Uniwersytecie we Fryburgu Bryzgowijskim – o. Józef Maria Bocheński OP [1902–1995]; w Krakowie w UJ: Bronisław Łagowski, Ryszard Legutko, Bogdan Szlachta; w Lublinie na KUL przedstawiciele tzw. lubelskiej szkoły filozoficznej: ks. Stanisław Kamiński [1919–1986], o. Mieczysław Albert Krąpiec OP [1921–2008], Piotr Jaroszyński, Henryk Kiereś, ks. Andrzej Maryniarczyk [1950–2020] – uczeń o. Mieczysława A. Krąpca i współtwórca, pierwszej w dziejach polskiej nauki, monumentalnej *Powszechnej encyklopedii filozofii*).

Konserwatyzm pedagogiczny. We wspomnianym kontekście (filozoficznym i politycznym) należałoby powiedzieć: pedagogika konserwatywna,

²⁹ Paweł Śpiewak, „Konserwatyzm”. W: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/konserwatyzm;3925186.html> [dostęp: 6.01.2022].

parafrazując cytowaną definicję P. Śpiewaka, jest przywiązaniem do istniejącego, zakorzenionego w tradycji stanu rzeczy w sferze edukacji, czyli w obszarze kształcenia i wychowania (np. wartości, obyczajów, praw, ustroju szkolnego/ustroju oświatowego); charakteryzuje ją niechętny stosunek do gwałtownych zmian i nowości w tej dziedzinie (edukacyjnej). Idąc za ujęciem P. Śpiewaka, parafrazując jego celną charakterystykę konserwatyizmu filozoficznego, pozwalam sobie na poniższe określenia konserwatyizmu pedagogicznego. Celowo podążam tu dość wiernie w mojej interpolacji za cytowanymi wyżej objaśnieniami konserwatyizmu filozoficznego.

Konserwatyizm pedagogiczny (pedagogika konserwatywna) to pedagogika społeczna powstała w XIX i XX wieku na gruncie sprzeciwu wobec oświecenia oraz idealistycznych nurtów poświeceniowych, wszelkich nurtów rewolucyjnych w pedagogice, rozwijanych w duchu rewolucji francuskiej 1789–1799 oraz jako sprzeciw wobec implementacji idei filozoficznego liberalizmu w pedagogice. Ponadto konserwatyizm pedagogiczny (pedagogika konserwatywna) to pedagogika społeczna powstała w XX i XXI wieku na gruncie sprzeciwu wobec modernizmu oraz idealistycznych nurtów postmodernistycznych, wszelkich nurtów rewolucyjnych w pedagogice, rozwijanych w duchu rewolucji komunistycznej 1917–1989/1991 oraz na gruncie sprzeciwu wobec filozoficznego i praktycznego marksizmu (tudzież filozoficznego i praktycznego neomarksizmu) w pedagogice.

Idąc za cytowanym już opisem P. Śpiewaka, można przez analogię określić, że podstawę konserwatyizmu pedagogicznego stanowi także przekonanie o nieusuwalności zła i cierpienia z historii, życia ludzkiego, w tym również z całej kultury i edukacji, ponieważ źródłem zła i cierpienia jest skażona natura ludzka (brak moralny, czyli przekonanie, że człowiek jest istotą moralnie skażoną i cierpiącą z natury). Odpowiednie wychowanie i wykształcenie moralne, religia, reformy społeczne mogą owo zło moralne w ludziach tylko ograniczyć, ale całkowicie tegoż zła nie wyeliminują. Ta realistyczna konstatacja (nie tyle założenie, ile stwierdzenie stanu faktycznego) decyduje u konserwatystów pedagogicznych o odrzuceniu tych teorii pedagogicznych, które przyjęły hipotezę o autonomicznym samodoskonaleniu i samozbawieniu człowieka (ludzkości), także w zakresie moralnym, bez pomocy z zewnątrz. Konserwatyści pedagogiczni odrzucają oświeceniową ideę, że człowiek (ludzkość) tylko immanentnym wysiłkiem, swoją pracą nad sobą, własnym ludzkim rozumem, przyjęciem racjonalnej nauki oraz rewolucyjnymi czynami obalającymi wielowiekową tradycję (dotychczasowe: kulturę, religię, moralność) jest w stanie wyzwolić się od wszelkich możliwych nieszczęść, cierpień, zła i ograniczeń przesładujących tegoż człowieka (tę ludzkość).

Konserwatyści pedagogiczni również odrzucają racjonalistyczne przekonanie, że jest możliwe poznanie praw życia zbiorowego (dogłębnie precyzyjna, stuprocentowo pewna i doskonała wiedza o życiu społecznym nie istnieje) i dokładne planowanie społeczne, w tym także precyzyjne planowanie pedagogiczne.

Spółeczność (naród) jest suwerenem i to spółeczność (narodowa) jako suweren decyduje pośrednio lub bezpośrednio o stopniowych zmianach także w zakresie sfery kultury i wychowania oraz wykształcenia. Konserwatyści pedagogiczni wskazują też na niezbędną w wychowaniu i wykształceniu każdego człowieka funkcję religii, tradycji oraz tych instytucji (rodziny, Kościoła, szkoły, uniwersytetu itd.), które swoim historycznym, wielowiekowym doświadczeniem gwarantują, że będą służyć zarówno równowadze społecznej, jak i kształtowaniu postawy moralnej człowieka (wychowanka/ucznia). Konserwatyści pedagogiczni w konsekwencji są przeciwni egalitaryzmowi (tzw. *urawniłowce*), ponieważ ostoją życia społecznego wcale nie jest, według konserwatystów pedagogicznych, równość, ale sprawiedliwość, słuszność, a przede wszystkim – prawda (klasycznie rozumiana jako zgodność poznania z rzeczywistością), bez której życie społeczne nie jest możliwe (bo kłamstwo degraduje każde życie społeczne). W razie konfliktu pomiędzy równością a wolnością konserwatyści pedagogiczni bez wahania opowiadają się po stronie wolności osoby (rodziny, narodu) jako dobra nadrzędnego nad równością (egalitarną *urawniłowką*). Mimo że konserwatyści pedagogiczni akceptują reguły demokratyczne, to jednak są wrażliwi na niebezpieczeństwa dla indywidualnej osoby (rodziny, spółeczności), jakie może powodować tyrania większości (bezwzględna dyktatura większości bez uszanowania różnych mniejszości). Konserwatyści pedagogiczni kojarzą wolność z wyborem życia zgodnego z cnotami (czyli sprawnościami moralnymi), tj. życia odpowiedzialnego moralnie. Dla konserwatysty pedagogicznego zawsze pierwotne jest zobowiązanie wobec siebie jako istoty duchowej, osobowej (porządek miłości: kochaj bliźniego swego jak siebie samego, ale najpierw pokochaj siebie, abyś następnie mógł pokochać innych tak samo jak siebie oraz służyć im sobą samym, jako i sobie samemu służyysz), zatem na drugim miejscu sytuują się obowiązki (zobowiązania) wobec spółeczności (np. małżeństwa, rodziny, Kościoła, narodu).

W pedagogice konserwatywnej (konserwatyźmie pedagogicznym) człowieka uważa się za osobę społeczną, wspólnotową, związaną z naturalnymi grupami ludzkimi (rodziną, wspólnotą sąsiedzka, regionalną, wspólnotą religijną, grupą etniczną, narodem). Dzięki uczestnictwu osoby ludzkiej w życiu społecznym człowiek zaspokaja swoje podstawowe potrzeby – bezpieczeństwa, zakorzenienia, statusu, identyfikacji. Pedagogika konserwatywna, znając te potrzeby społeczne, stara się nakierowywać pozytywnie ku tym kulturowym dobrom (zakorzenienie w kulturze narodowej i religijnej, status społeczny i kulturowy, identyfikacja społeczna/tożsamość społeczna, ponadto identyfikacja kulturowa/tożsamość kulturowa, nadto zakorzenienie w religii, status religijny, identyfikacja religijna/tożsamość religijna). Konserwatyści pedagogiczni uważają, że wszelkie reformy w zakresie wychowania i wykształcenia muszą mieć charakter stopniowy, ewolucyjny, bardzo negatywnie odnoszą się do każdej rewolucji, również w sferze edukacji. W szczególności konserwatyści pedagogiczni (pedagodzy konserwatywni) są przeciwnikami projektów

przemian opartych na ideologicznych podstawach. Konserwatyści pedagogiczni są realistami (a nie – idealistami), zatem twierdzą realistycznie, że w działaniach pedagogicznych należy zawsze wychodzić od empirycznej i niepowtarzalnej sytuacji wychowawczej danej osoby ludzkiej (ucznia, wychowanka, podopiecznego), unikając częściej moralistyki oraz pustych spekulacji ideologicznych.

Dla konserwatystów pedagogicznych pedagogika jest domeną dobra (domeną dążenia ku dobru, tj. od sytuacji pierwotnie gorszej ku sytuacji finalnie lepszej), zatem nie wolno, nawet w imię najszlachetniejszych zasad etycznych, zapomnieć o trwałych, elementarnych regułach życia społecznego (np. nie czyni bliźniemu, co tobie niemiłe) i odrzucać makiawelizm, czyli instrumentalizację drugiego człowieka, traktowanie go przedmiotowo; są natomiast zwolennikami podmiotowości każdej osoby ludzkiej.

Naród i państwo są tu dziełem długiego procesu dziejowego, zatem naród i państwo lepiej służą życiu osoby (przynależącej do konkretnego narodu i danego państwa), kiedy w obyczajach (zwyczajach), prawach (zwyczajowych i stanowionych), instytucjach społecznych/wspólnotowych (rodzinie, Kościele, szkole, uniwersytecie) zostają zachowane doświadczenia przeszłości (pozytywne, zwłaszcza te najlepsze, czyli kulturotwórcze i osobotwórcze). Dla konserwatystów pedagogicznych własność prywatna jest nieodzownym warunkiem zachowania wolności osoby ludzkiej, bo nie ma wolności bez własności. Jednak zasadnicze dla moralnego/obyczajowego funkcjonowania społeczności instytucje (Kościół, szkoła, uniwersytet, instytucje kultury itd.) są i powinny być w zasadzie własnością wspólnotową (publiczną), co nie stoi w sprzeczności z własnością prywatną (także np. prywatnymi szkołami, prywatnymi uczelniami, prywatnymi instytucjami kultury itd.), którą popierają, o ile nie jest wynikiem przestępstwa (zasada sprawiedliwości, zasada praworządności, tj. rządów prawa).

W XX i XXI wieku konserwatyści pedagogiczni (i neokonserwatyści pedagogiczni), podobnie jak wszyscy konserwatyści filozoficzni (i neokonserwatyści filozoficzni), są oczywiście rzecznikami gospodarki wolnorynkowej, przeciwnikami etatyzmu państwowego czy etatyzmu unijnego, zwłaszcza w oświacie, przeciwnikami centralizmu państwowego/centralizmu unijnego, także w edukacji (w ustroju oświatowym państwa/w unii państw/w federacji państw/w organizacji państw/w superpaństwie unijnym). Konserwatyści pedagogiczni (pedagodzy konserwatywni) doceniają przecież państwo narodowe jako jedyne realnie, pozytywnie sprawdzone narzędzie suwerena (własnego narodu), tolerując co najwyżej unię ojczyzn (np. „Europę Ojczyzn”), ale mają przy tym silną świadomość zasady subsydiarności, także w zakresie oświaty (szerzej: edukacji), które to dziedziny są w pewnym zakresie scedowane na społeczności lokalne/regionalne (na samorządy gminne jako zadania własne gminy).

Konserwatyzm pedagogiczny (pedagogika konserwatywna) opiera się, mimo wszystko, na solidaryzmie społecznym jako wynikającym z zasady subsydiarności

i solidarnościowej tradycji oraz zasady sprawiedliwości i słuszności. W sferze oświaty (edukacji) ów konserwatywny solidaryzm społeczny przejawia się w pomocniczości państwa w szkole, uniwersytecie czy we wszelkich instytucjach kultury oraz instytucjach wychowania (placówkach wychowawczych/oświatowych). Konserwatyści pedagogiczni (pedagodzy konserwatywni) krytykują liberalizm pedagogiczny za to, że głosząc skrajny indywidualizm (skrajny egoizm) i absolutyzując wolność (przechodzącą czasem aż w anarchiczną samowolę), przyczynia się do rozbicia życia wspólnotowego (destrukcji życia społecznego), bo wychowuje/kształtuje *de facto* bezwzględnych egoistów, skupionych tylko na własnym „ja” i konsumpcji dóbr (przedkładających postawę „mieć” ponad postawę „być”). Konserwatyści pedagogiczni (pedagodzy konserwatywni) krytykują natomiast socjalizm pedagogiczny (marksizm pedagogiczny/neomarksizm pedagogiczny), czyli pedagogikę socjalistyczną (pedagogikę marksistowską, pedagogikę neomarksistowską) za to, że forsując egalitaryzm (*urawniłowkę*), służy *de facto* bezwzględnemu totalitarnemu umocnieniu państwa/unii państw/federacji państw/superpaństwa kosztem indywidualnej osoby ludzkiej, w tym – wbrew dobru osobowej wspólnoty rodzinnej i ze szkodą dla osobowej wspólnoty Kościoła.

Uważam, objaśniając w tym miejscu tytułowe pojęcie „pedagogika konserwatywna” po raz drugi, inaczej – tym razem niejako tylko czysto „technicznie”, „modalnie” (w odniesieniu do sposobu użycia filozofii w zakresie pedagogiki) – że we wspomnianym kontekście (filozoficznym) „konserwatyzm pedagogiczny” (właściwie należałoby powiedzieć: „pedagogika konserwatywna”) jest stosowaną filozofią konserwatyizmu, czyli zastosowaniem filozofii konserwatywnej w pedagogice jako nauce społecznej. Taka definicja pozwala, moim zdaniem, na szerokie uchwycenie istoty tej kwestii, bez zawężania zakresu samego pojęcia.

Należy dodać, że konserwatyzm pedagogiczny, czyli pedagogika konserwatywna w żadnym wypadku nie czerpie, nie może czerpać z konserwatyizmu politycznego (ideologicznego, partyjnego), lecz wyłącznie z szeroko rozumianego konserwatyizmu filozoficznego, jeśli w teorii pedagogiki mają być zachowane reguły naukowe, akademickie, bez wkraczania w jakąkolwiek ideologię polityczną. Pedagogika, rozumiana ściśle jako nauka społeczna, moim zdaniem, zawsze jest i ma być daleka od każdej ideologii partyjnej, czyli od każdej ideologii politycznej w jakiegokolwiek partii (od każdej ideologii, bez wyjątku). Należy też dla porządku odróżniać „ideologię” od „religii”, bo religia nie jest wszak ideologią, a ideologia nie jest religią, to są dwie rozłączne sfery. Zupełnie inną, wtórną kwestią stało się instrumentalne (przedmiotowe) wykorzystywanie religii przez ideologów, nawet wbrew samej tej religii, ale to jest zupełnie inny, odrębny problem.

Do przedstawicieli filozofii konserwatywnej jednak zaliczyłbym tu nie tylko wskazane osoby wymienione przez P. Śpiewaka w haśle *Encyklopedii PWN*. Poczet owych filozofów konserwatywnych należałoby znacząco poszerzyć o kategorię

„filozofów chrześcijańskich”, w tym także o „filozofów katolickich”, ponadto zaś o „filozofów narodowych” i wielu filozofujących „pedagogów kultury” z nurtu tradycyjnego, w tym o licznych konserwatywnych filozofów polskich, których w cytowanym zestawieniu nazwiskowym autorstwa P. Śpiewaka całkowicie zabrakło. Ponieważ konserwatyzm filozoficzny w swej istocie w cywilizacji zachodniej zajmuje spektrum pomiędzy tymi dwoma biegunami: filozofią narodu (filozofią narodową) oraz filozofią chrześcijańską (w przypadku Polski wężej: filozofią katolicką), odnosi się zawsze do konkretnej kultury narodowej, konkretnej cywilizacji rozumianej klasycznie, jako wypracowany tradycyjnie sposób organizacji życia społecznego (wspólnotowego) społeczności osób (rodziny, narodu) i państwa, nadto do konkretnej religii (chrześcijaństwa, w Polsce w szczególności – do katolicyzmu).

Pedagogika konserwatywna sytuuje się pomiędzy pedagogiką narodową (pedagogiką narodu) oraz pedagogiką chrześcijańską (w szczególności w Polsce – pedagogiką katolicką), przy tym jest realistyczna, aposterioryczna, tradycyjnalistyczna, antykonstruktywistyczna, społecznie ewolucyjna (antyrewolucyjna), umiarkowana, zrównoważona, integralna, personalistyczna (a zarazem – wspólnotowa), czyli zorientowana zarówno na indywidualną osobę ludzką, jak i na wspólnotę osób tworzoną przez różne społeczności na różnym poziomie oraz wymiarze naturalnie wspólnotowym (np. rodzina, społeczność lokalna, naród), zgodnie z naturą ludzką i w zgodzie z przyrodzonymi prawami człowieka (prawa do życia, prawa do godności osoby ludzkiej, prawa do dobra, prawa do przynależności do wspólnoty ludzkiej). Należy zaznaczyć, że sam ewolucjonizm społeczny nie jest wyłączną cechą wyróżniającą konserwatyzm w pedagogice i w naukach społecznych oraz humanistycznych (nie stanowi wystarczającego kryterium dystynktywnego), ponieważ po faktycznej porażce marksizmu (rewolucjonizmu) neomarksisti przejęli od konserwatystów ewolucyjność (ewolucjonizm), procesowość, długotrwałość zmian społecznych jako swoją własną metodę stopniowego przekształcenia społeczności (świadomości społecznej narodu/narodów), a w praktyce służy temu procesowi między innymi „długi marsz przez instytucje”, realizowany w praktyce od 1968 roku na Zachodzie przez neomarksizm antykulturowy, czyli programowo skierowany przeciwko uniwersalnej kulturze i wielowiekowej cywilizacji chrześcijańskiej (łacińskiej).

Kwestia „pedagogiki konserwatywnej” współcześnie pojawia się tylko okazjonalnie. Ważne byłoby w ogóle znalezienie odpowiedzi (niekoniecznie w tym studium) na pytania odnośnie do pedagogiki konserwatywnej: czy istnieje tylko jedna pedagogika konserwatywna, czy też może są liczne pedagogiki konserwatywne albo różne nurty w pedagogice konserwatywnej, w dodatku w każdym państwie, narodzie kształtowane nieco odmiennie, według lokalnych warunków kulturowo-historycznych i religijnych? Na powyższe kwestie nie sposób udzielić wyczerpującej odpowiedzi w tekście wprowadzającym w rozbudowane zagadnienie,

ale trzeba przynajmniej postawić takowe pytania zasadnicze, istotne dla teorii pedagogiki.

Termin pedagogiki konserwatywnej nie jest bynajmniej nowy, ale ma swoją osobną historię w dziejach polskiej myśli pedagogicznej (i nie tylko polskiej). Stosowali ów termin w przeszłości także klasycy polskiej pedagogiki, np. Kazimierz Sośnicki, który wprost wyjaśniał, że

Pedagogika tradycjonalistyczna i konserwatywna pragnie wszczepić w wychowanka poglądy i ideały przekazane przez tradycję. Nie chce ona [= pedagogika tradycjonalistyczna i konserwatywna] niczego w nich [= poglądach i ideałach przekazanych przez tradycję] zmieniać, ale pragnie przekazać je [= poglądy i ideały przekazane przez tradycję] wychowankowi tak, jak one [= poglądy i ideały przekazane przez tradycję] były wyznawane dotychczas przez poprzednie pokolenia. Dlatego też chce go [= wychowanka] ona [= pedagogika tradycjonalistyczna i konserwatywna] ochronić przed wszelkimi nowościami i odrzuca wszelkie reformy. Wskutek tego jest ona [= pedagogika tradycjonalistyczna i konserwatywna] równocześnie zachowawcza i konserwatywna³⁰.

Termin „konserwatywna” oznacza u K. Sośnickiego „ocalająca”, jak można wnioskować z kontekstu. W pierwszym przypadku [ad a)] ‘pedagogika konserwatywna’ n i e j e s t pedagogiką tradycjonalistyczną, czyli zachowawczą w sensie formalnym, zatem przekazując tradycyjne poglądy oraz tradycyjne ideały wychowankowi, dopuszcza ich modyfikację, modernizację, unowocześnienie (formalną i treściową aktualizację, formalne dopasowanie treści owej tradycji do nowych warunków dziejowych/do nowych wymogów współczesności), jednak zawsze w duchu zachowywanej tradycji kulturowej, społecznej, narodowej czy religijnej.

Natomiast w drugim przypadku [ad b)] ‘pedagogika konserwatywna’ j e s t pedagogiką tradycjonalistyczną, czyli pedagogiką zachowawczą, transmitującą tylko do wychowanka poglądy i ideały przekazane przez tradycję kulturową, społeczną, narodową czy religijną, bez formalnego (metodycznego) czy treściowego nawet unowocześnienia, czyli przekazując tradycyjne poglądy oraz tradycyjne ideały wychowankowi w tradycyjnej formie, nie dopuszcza się ich jakiegokolwiek modyfikacji, jakiegokolwiek unowocześnienia, modernizacji (nie zezwala się na formalną i treściową aktualizację, formalne dopasowanie treści owej tradycji do nowych warunków/do nowych wymogów współczesności).

W tych granicach ma zastosowanie termin „pedagogika konserwatywna” – [ad a)] albo jako formalnie (teleologicznie, metodycznie, istotnościowo, teoretycznie, w tym np. terminologicznie i w szczegółach – treściowo) zmodernizowana, zachowująca jednak generalnie (ogólnie przyjęte) tradycyjne treści, albo [ad b)]

---

³⁰ Kazimierz Sośnicki, *Pedagogika ogólna. Podręcznik dla użytku zakładów kształcenia nauczycieli*, wyd. I (Inowrocław: Księgarnia Wysyłkowa „Librarium”, 1946), 115–116. Ten tekst znajduje się w rozdziale pt. *Objaśnienia*.

jako całkowicie zachowawcza, czyli faktycznie zachowawcza, nie tylko treściowo, ale i formalnie (teleologicznie, metodycznie, istotnościowo, teoretycznie), pod każdym względem (celu, metody, istoty, zasad, formy, treści itd.). Proponuję w tym miejscu dla rozróżnienia nazwać te dwa odrębne sposoby podejścia do (sposoby ujęcia) pedagogiki konserwatywnej odpowiednio jako [ad a)] „z m o d e r n i z o w a n a p e d a g o g i k a k o n s e r w a t y w n a” lub „u n o w o c z e ś n i o n a p e d a g o g i k a k o n s e r w a t y w n a” oraz [ad b)] „t r a d y c j o n a l i s t y c z n a p e d a g o g i k a k o n s e r w a t y w n a” lub „t r a d y c y j n a p e d a g o g i k a k o n s e r w a t y w n a”. Oczywiście, kwestie te powinno się rozwinąć w osobnym studium, tu tylko sygnalizuję ów logiczny podział przedmiotowy.

Jeśli natomiast uznać, że termin „pedagogika tradycyjna” w ogóle nie jest tożsamy z potocznym określeniem relatywnym „tradycyjna pedagogika” (odnoszącym się do absolutnie każdej, bez wyjątku, pedagogiki z przeszłości, tzn. bezwarunkowo każdej pedagogiki wcześniejszej chronologicznie w stosunku do jakiegoś momentu historycznego, np. w relacji do aktualnie analizującego ją podmiotu, tzn. do badacza historii pedagogiki), to w takim ujęciu owa „pedagogika tradycyjna” może być ogólnie uważana za pedagogikę opartą na tradycyjnych metodach naukowych (uznanych, ugruntowanych w świecie akademickim) i przekazywaniu określonych treści wychowankom. Tylko w tak opisanym aspekcie metodologicznym „pedagogika konserwatywna” może być uznana za pedagogikę tradycyjną (naukowo, akademicko tradycyjną), tzn. formalnie odwołującą się do określonych, uznanych tradycji akademickich czy sprawdzonych w przeszłości metod naukowych w zakresie badania obszaru wychowania. Generalnie patrząc, „pedagogika tradycjonalistyczna” i „pedagogika konserwatywna” jako terminy oznaczają dwa zupełnie różne desygnaty (odnoszą się do dwóch różnych przedmiotów badania).

Także pedagogika personalistyczna może być zaliczona do pedagogiki konserwatywnej z racji swojej inspiracji (*par excellence* osobową, podmiotową) filozofią chrześcijańską. Personalizm pedagogiczny (personalizm w pedagogice) stanowi wszak rozwinięcie personalizmu filozoficznego, tak charakterystycznego dla uniwersalnej filozofii chrześcijańskiej:

pedagogika personalistyczna, kierunek pedagogiki współczesnej, nawiązujący do personalizmu; postuluje źródłowe (ejdetyczne) ujęcie pedagogiki, która powinna kształtować swoją tożsamość nie tyle na podstawie przesłanek ideologicznych czy metodycznych, ile przede wszystkim wychodząc od zrozumienia bytu ludzkiego jako takiego. Podstawowym wyznacznikiem personalizmu jest twierdzenie, że człowiek – zanim zostaną mu przypisane jakieś nazwy, cechy bądź właściwości – jest osobą. Bycie osobą, stanowiące fakt pierwotny i nieredukowalny, ma charakter etyczny – do pojęcia „osoby” przynależą bowiem wolność, szacunek, równość, tolerancja, ale także i odpowiedzialność. Wychowanie w pedagogice personalistycznej ma charakter spotkania 2 osób, nauczyciela (mistrza) i ucznia, którym przysługuje ta sama godność etyczna; owo spotkanie

dokonuje się w konkretnej rzeczywistości, stąd też zadaniem pedagogiki personalistycznej jest ujawnianie podstawowego sensu wychowania, jakim jest spotkanie osób, w jego uwarunkowaniach historycznych, społecznych, politycznych i kulturowych. Pedagogika personalistyczna w analizie sytuacji spotkania nawiązuje do dorobku pedagogiki dialogu. W pedagogice polskiej kulturę myślenia personalistycznego i dialogicznego upowszechnili Franciszek Adamski i [ks.] Janusz Tarnowski [1919–2012]³¹.

Pedagogika konserwatywna – przykłady polskich ośrodków naukowych i badaczy

Moim zdaniem do szeroko rozumianej polskiej pedagogiki konserwatywnej (i pedagogii konserwatywnej zarazem) zaliczyć należy koncepcje teoretyczne, wyartykułowane przez już nieżyjących uczonych, klasycznych myślicieli katolickich w Polsce, między innymi wybitnych filozofów-etyków lub teologów odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do kwestii wychowania, np. o. Jacka Woronieckiego OP (1878–1949), ks. Wincentego Granata (1900–1979), ks. kard. Stefana Wyszyńskiego (1901–1981), ks. kard. Karola Wojtyłę/Jana Pawła II (1920–2005), o. Mieczysława Alberta Krąpca OP (1921–2008), ks. Władysława Piwowarskiego (1929–2001), ks. Andrzeja Maryniarczyka (1950–2020) i innych. To tylko przykładowe nazwiska dla ilustracji, *exempla*, bynajmniej nie wszystkie. Celowo pominięto także tytuły ich dzieł dotyczących w swojej treści pedagogiki katolickiej (szeroko rozumianej) w różnych aspektach.

Do polskiej pedagogiki konserwatywnej zaliczyć należy koncepcje teoretyczne wyartykułowane także przez klasycznych pedagogów narodowych (B.F. Trentowskiego, L. Zarzeckiego, T. Łopuszańskiego), nadto przez Stanisława Antoniego Szczepanowskiego (1846–1900), który jednak bardziej skupiał się na pedagogii narodowej (praktyce wychowania) niż na budowaniu teorii pedagogiki narodowej. Ponadto warto wskazać klasycznie katolickiego pedagoga narodowego ks. Czesława S. Bartnika (1929–2020), który swoją filozofię oraz teorię wychowania opierał głównie na rodzinie, narodzie i Kościele.

Pedagogika konserwatywna w XX i XXI wieku rozwijana jest w Polsce, zwłaszcza po 1989 roku, w kilku ośrodkach akademickich. Pedagogika konserwatywna (katolicka) funkcjonuje nie tylko w Lublinie na KUL-u, z którym są związani np. tacy pedagodzy jak: ks. Marian Nowak, Alina Maria Rynio czy Barbara Kiereś, ale i w KUL-u w Stalowej Woli, gdzie działa teoretyk pedagogiki ks. Jan Zimny oraz gdzie istnieją założone przezeń w XXI wieku dwa pedagogiczne czasopisma

---

³¹ „Pedagogika personalistyczna” (hasło). W: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pedagogika-personalistyczna;3955424.html> [dostęp: 5.05.2022].

naukowe – akademickie półroczniki „Pedagogika Katolicka” (od 2007 roku) i „Pedagogia Ojcostwa” (od 2010 roku).

Konserwatywna myśl pedagogiczna rozwija się w Toruniu w tamtejszym Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, z którym związany był między innymi Aleksander Nalaskowski – oryginalny konserwatywny pedagog ogólny i praktyk, twórca szkoły-laboratorium³². W ośrodku toruńskim należy uwzględnić także czasopismo naukowe „Paedagogia Christiana”, półrocznik wydawany w UMK od 1997 roku, a założony przez ks. J. Bagrowicza.

W Warszawie istnieją dwa ośrodki akademickie: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego i Chrześcijańska Akademia Teologiczna, gdzie rozwija się naukowo pedagogikę konserwatywną w XXI wieku już to jako pedagogikę katolicką (głównie w UKSW), już to jako pedagogikę chrześcijańską (głównie ChAT). Z pedagogiką katolicką związani są w UKSW między innymi tacy badacze jak np. salezjanin ks. Stanisław Chrobak SDB (pedagogika personalistyczno-chrześcijańska) czy Maria M. Boużyk. Natomiast w ChAT duże znaczenie mają pisma pastora luterńskiego Bogusława Milerskiego. Szereg tekstów z zakresu pedagogiki konserwatywnej ukazał się na łamach pedagogicznego periodyku naukowego „Studia z Teorii Wychowania” (redaktorem naczelnym jest Bogusław Śliwerski) – czasopisma, w którego artykułach znaleźć można również odniesienia do przedstawicieli konserwatywnego pedagogicznego i filozoficznego³³.

W Krakowie można wymienić Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II (UP JP II) oraz Akademię Ignatianum, gdzie działają bądź działali pojedynczy badacze rozwijający naukowo pedagogikę konserwatywną. Do konserwatywnych pedagogów zaliczyć można takich teoretyków wychowania w XX lub XXI wieku jak np. Stefan Szuman (1889–1972) czy pedagog kultury i literaturoznawca Bogusław Żurkowski (1939–2020), Franciszek Adamski (socjolog i pedagog społeczny) lub Janina Kostkiewicz, specjalizująca się w pedagogice ogólnej, filozofii wychowania i historii pedagogiki, szczególnie zaś w polskiej myśli pedagogicznej oraz dziejach pedagogiki katolickiej³⁴. Także w UJ ukazuje się rocznik „Polska Myśl Pedagogiczna”, którego założycielką i redaktorem naczelnym jest profesor J. Kostkiewicz. Periodyk ten udostępnia też teksty źródłowe dawnych klasyków polskiej konserwatywnej myśli pedagogicznej. Konserwatywną koncepcję pedagogiki kultury narodowej – w ujęciu realistycznym – reprezentuje Marek M. Tytko. Z krakowskim UP JP II związany jest pedagog chrześcijański ks. bp Janusz Mastalski. Z Akademią Ignatianum związani są uczeni wpisujący się *de facto* w konserwatywną „pedagogikę ignacjańską”: Zbigniew Marek SJ czy Andrzej Michał

³² Aleksander Nalaskowski, *Szkoła Laboratorium. Od działań autorskich do pedagogiki źródeł* (Kraków – Warszawa: Impuls – Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2017).

³³ Bogusław Śliwerski, „Źródła i główne przesłanki wychowania konserwatywnego w III RP”. *Studia z Teorii Wychowania* 3/1 (4) (2012): 10–24.

³⁴ Kostkiewicz, *Kierunki*.

de Tchorzewski. Do sfery pedagogiki konserwatywnej w Polsce zalicza się także zróżnicowane środowisko pedagogiczne, tj. szeroki krąg autorów publikujących, począwszy od pierwszej połowy lat 90. XX wieku aż do dziś, w krakowskim miesięczniku nauczycieli i wychowawców katolickich zatytułowanym „Wychowawca”, na którego łamach ukazało się w latach 1993–2022 wiele tekstów reprezentujących pedagogię konserwatywną.

Katolickie zgromadzenia zakonne w Polsce rozwijały pedagogie o właściwym sobie charyzmacie. Tworzą one rozproszone, konserwatywne koncepcje wychowania, które znalazły syntetyczny opis między innymi w trzynomowej monografii³⁵. Różni uczeni w kilku akademickich ośrodkach w Polsce także rozwijają konserwatywną myśl pedagogiczną w różnorodnych aspektach szczegółowych. Tu wymienię tylko kilka przykładów pojedynczych badaczy: w Cieszynie z Uniwersytetu Śląskiego – Katarzyna Olbrycht (pedagożka kultury i chrześcijańska personalistka), nadto stamtąd – Marek Rembierz (filozof kultury i wychowania), w Częstochowie z Akademii im. Jana Długosza – historyk filozofii Wiesława Sajdek.

Jak widać z podanych bardzo wybiórczo przykładów (nie jest to bynajmniej pełna lista), naukowe ośrodki akademickie: cieszyński, częstochowski, krakowski, lubelski, stalowowolski, toruński, warszawski stały się w Polsce XXI wieku ostoją szeroko pojętej pedagogiki konserwatywnej (*sensu largo*), skupiając wokół siebie mniej lub bardziej liczne grona badaczy działających w tym zakresie. Nadal jednak brakuje pełnej, obszernej, wyczerpującej monografii traktującej naukowo, systematycznie, źródłowo i komplementarnie o polskiej pedagogice konserwatywnej w wiekach XIX, XX i XXI. Tym bardziej w niniejszym wypadku przyczynę nie zastąpi takiego pełnego opracowania. Poniżej skrótowo, z racji limitu miejsca, przedstawiam dla porządku i jasności jedynie próby elementarnych „definicji” (objaśnień) podstawowych pojęć, o których mowa w tytule niniejszego przyczynku.

Podsumowanie – pedagogika narodowa i katolicka jako konteksty oraz obszary pedagogiki konserwatywnej

Prowadzona tu refleksja wymaga przyjęcia elementarnych określeń (definicji) omawianych nurtów pedagogiki.

Pedagogika katolicka to nurt w pedagogice, który dokonuje interpretacji zjawisk wychowawczych zgodnie z treścią nauczania Kościoła rzymskokatolickiego

---

³⁵ *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 1, red. Janina Kostkiewicz (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012); *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 2, red. Janina Kostkiewicz, Kazimierz Misiaszek (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013); *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 3, red. Janina Kostkiewicz (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2015).

(treścią przyjętego Objawienia Bożego, społeczną nauką Kościoła³⁶), w szczególności uwzględnia katolicką naukę społeczną albo przynajmniej nie jest z nią sprzeczny. „Pedagogika katolicka” jest pojęciem pojemnym, nie zawęża się do jakiejś jednej metody badawczej czy jednego obszaru badań. Zasadniczo zalicza się do tego nurtu rozmaitych pedagogów katolickich, między innymi badających różnorodne zagadnienia z pogranicza sfery kultury i edukacji oraz religii chrześcijańskiej.

Pedagogika narodowa to nurt, który uwzględnia istnienie suwerennych, wolnych narodów (suwerennych, wolnych wspólnot narodowych) jako podstawowych reprezentantów danej kultury narodowej i tożsamości wychowanka/osoby. Owo założenie jest niezależne od tego, czy dany naród posiada w konkretnym momencie dziejów swoje niepodległe państwo narodowe, czy też go akurat nie posiada. Pedagogiki narodowe są rozumiane dystrybutywnie, bowiem przypisane są do poszczególnych kultur narodowych, tj. do poszczególnych wspólnot narodowych, wyróżniających się np. wspólnym językiem, wspólną tradycją i historią, wspólnym terytorium etnicznym, często – wspólną religią itd. Polska pedagogika narodowa uwzględnia w szczególności polską kulturę narodową, polski interes narodowy oraz polską rację stanu (rację stanu państwa polskiego – Rzeczypospolitej Polskiej) albo przynajmniej nie jest z nimi sprzeczna odnośnie do zasady. „Pedagogika narodowa” to pojęcie pojemne, nie zawęża się do jakiejś jednej metody badawczej czy jednego obszaru badań kultury narodowej i edukacji narodowej.

Pedagogika konserwatywna to z kolei nurt w pedagogice, który uznając istnienie suwerennych, wolnych narodów (suwerennych, wolnych wspólnot narodowych) i państw narodowych, opiera się na tradycyjnych wartościach rodzimych, rodzinnych, religijnych, moralnych, cywilizacyjnych, charakterystycznych dla danej kultury, w Europie szczególnie ważnych dla kultury chrześcijańskiej, klasycznej (respektującej cnoty moralne), wywodzącej się ze starożytnej Grecji, Rzymu i chrześcijaństwa (Biblii). Pedagogika konserwatywna, opierając się na tradycyjnych wartościach rodzimych (etniczne, narodowe), rodzinne, religijne, moralne, cywilizacyjne, również zachowuje je (konserwuje, ocala) i twórczo rozwija, przystosowując je stopniowo do nowych czasów oraz kolejnych wyzwań historycznych (nie tylko modernizacja tradycji, ale i „utradyjnienie” nowości, czyli odpowiednia adaptacja owych nowości do zastanej tradycji w zakresie kultury i wychowania). W innym ujęciu (na wzór Hessenowski), zwięźle: pedagogika konserwatywna to stosowana filozofia konserwatywna, czyli filozofia konserwatywna zastosowana do obszaru edukacyjnego (wychowywanie, kształcenie, opieka, [re]socjalizacja) i kulturowego (gr. *paideia*, gdzie kultura wychowuje, a wychowanie ukulturalnia).

---

³⁶ Aldona Zakrzewska, „Polska pedagogika katolicka a wychowanie młodego pokolenia do odpowiedzialności społecznej w szkołach katolickich”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 25 (2018): 207–221.

Pedagogika konserwatywna może być również rozumiana dystrybucyjnie, w zależności od specyfiki danej kultury narodowej i od danej religii. W szczególności, w ujęciu dystrybucyjnym „polska pedagogika konserwatywna” uwzględnia polską kulturę narodową, polski interes narodowy i polską rację stanu, wartości (dobra) polskiej kultury narodowej i religię chrześcijańską (szczególnie – rzymskokatolicką) albo przynajmniej nie jest z nimi sprzeczna. „Pedagogika konserwatywna” to pojęcie pojemne, niezawężające się do jakiejś jednej metody badawczej czy jednego obszaru badań. Zasadniczo zalicza się do tego nurtu pedagogów konserwatywnych, badających między innymi różnorodne zagadnienia z pogranicza sfery edukacji oraz kultury narodowej i kultury chrześcijańskiej czy np. tradycję narodową w zakresie kultury oraz wychowania. Encyklopedyczna definicja pedagogiki konserwatywnej: „pedagogika konserwatywna, [to] kierunek w myśli pedagogicznej cechujący się zaufaniem do dziedzictwa kulturowego oraz przywiązaniem do tradycyjnych norm i wartości, przeciwstawiający się pajdocentryzmowi w wychowaniu”³⁷ także z pewnością nie jest pełna.

Nie ma jednej jedynej, doskonałej definicji: pedagogiki konserwatywnej, pedagogiki narodowej, pedagogiki katolickiej. Dopuszcza się pluralizm ujęć rzeczowych danego zagadnienia w granicach realnie i rozumnie określonych dla istoty kwestii kilku wskazanych pojęć podstawowych.

Można wydzielić szczegółowe obszary badawcze z pogranicza pedagogiki konserwatywnej i pedagogiki katolickiej, a także wykazać podobieństwa oraz różnice ujęć konkretnych zagadnień z różnych punktów widzenia.

Filozoficzny realizm oraz aposterioryzm stanowią jednak, moim zdaniem, dwie najbardziej istotne cechy (warunki) konserwatyzmu pedagogicznego (pedagogiki konserwatywnej). Realizm oraz aposterioryzm (filozoficzny) charakteryzują 1) zarówno pedagogikę konserwatywną rozumianą bardzo szeroko (*sensu largo* – wraz z pedagogiką narodową i pedagogiką chrześcijańską; wężiej – pedagogiką katolicką włącznie), jak i 2) pedagogikę konserwatywną *sensu stricto*, rozumianą bardzo wąsko, niejako tylko „technicznie”, odnośnie do filozofii pedagogiki (tylko filozoficznie, jako „konserwatywna filozofia stosowana w pedagogice”), w tym drugim ujęciu – już czasem bez odniesienia do koncepcji pedagogiki chrześcijańskiej (czy wężiej: bez odniesienia do pedagogiki katolickiej) i bez odniesienia do koncepcji pedagogiki narodowej (rozumianej dystrybucyjnie).

Uważam, że istnieje *continuum* pomiędzy pedagogiką narodową a pedagogiką chrześcijańską (wężiej: pedagogiką katolicką), a całe to spektrum koncepcji nazwać można pedagogiką konserwatywną.

Proponuję zilustrować tę rzecz dwoma następującymi schematami, w których pedagogika konserwatywna jest umiejscowiona pomiędzy dwoma innymi

---

³⁷ „Pedagogika konserwatywna” (hasło). W: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pedagogika-konserwatywna;3955418.html> [dostęp: 2.02.2022].

koncepcjami pedagogiki (szerzej: między pedagogiką narodową a pedagogiką chrześcijańską, albo wężiej: pomiędzy pedagogiką narodową a pedagogiką katolicką), gdzie strzałki pokazują kierunki wzajemnych oddziaływań na siebie pomiędzy tymi sferami koncepcji pedagogicznych (relacje wpływu zachodzące pomiędzy nimi):

Schemat 1:

pedagogika narodowa ↔ pedagogika konserwatywna ↔ pedagogika chrześcijańska

Schemat 2:

pedagogika narodowa ↔ pedagogika konserwatywna ↔ pedagogika katolicka

Pedagogika konserwatywna jest generalnie pedagogiką zorientowaną realistycznie, aposteriorycznie, personalistycznie, liczy się ze społeczną rzeczywistością zastaną, realnie istniejącą i funkcjonującą (wspólnoty narodowe, wspólnoty religijne, naturalne wspólnoty rodzinne, wspólnoty lokalne, np. gminne itd.). Pedagogika konserwatywna, ogólnie rzecz ujmując, jako aposterioryczna, dostrzegając naturę człowieka, z której wynikają prawa naturalne, jak i jego ludzką osobę (bez popełniania błędów antropologicznego), jest przeciwna wszelkiemu konstruktywizmowi społecznemu, któremu hołdują zarówno aprioryczni marksiści (czy neomarksści), jak i aprioryczni liberałowie (czy neoliberalowie) na gruncie pedagogiki (szerzej: na gruncie nauk społecznych) i filozofii. Uważam, że istotny spór aposteriorycznej pedagogiki konserwatywnej z aprioryczną pedagogiką marksistowską (neomarksistowską) i aprioryczną pedagogiką liberalną (neoliberalną) wynika z zasadniczych różnic fundamentów filozoficznych (metafizycznych, poznawczych, etycznych), sprzecznych wzajemnie ze sobą podejść do rzeczywistości zastanej (wykluczających się nawzajem założeń filozoficznych).

Pedagogika konserwatywna, jako realistyczna, uznaje prymat ducha nad materią (świadomość określa byt), czyli przeciwnie, niż błędnie poznawczo zakładał marksizm (epistemologia marksistowska), według którego to byt określa świadomość.

Dla pedagogiki konserwatywnej istotne są duchowość, duch, duchowa kultura, świadomość duchowa (samoświadomość duchowa), ponieważ starcie cywilizacyjne toczy się przede wszystkim na płaszczyźnie duchowej (kulturowej, świadomościowej, tożsamościowej), a dopiero wtórnie – na płaszczyźnie materialnej (materia jest tylko środkiem do celu duchowego). Tu zachodzi sytuacja odwrotna niż w marksizmie czy neomarksizmie.

Z powodu swoich podstaw filozoficznych – tradycyjna (konserwatywna) pedagogika kultury w zasadniczej swej części (oparcie na duchowości, prymat ducha nad materią, prymat kultury nad naturą, akceptacja istnienia natury ludzkiej, akceptacja wspólnoty rodzinnej jako podstawy każdej społeczności oraz wspólnoty narodowej i religijnej, akceptacja kultur narodowych i religii, antykonstruktywizm społeczny itd.) może być zaliczona do sfery szeroko rozumianej pedagogiki konserwatywnej. Jednak oczywiście nie wszystkie konkretne koncepcje szczegółowe w pedagogice kultury i nie wszyscy przedstawiciele tego nurtu pedagogicznego (nie wszyscy pedagodzy kultury) mieszczą się w ramach konserwatywnego (pedagogiki konserwatywnej), a przydatnymi kryteriami filozoficznymi (dla właściwego rozpoznania i rozróżnienia stanowisk badawczych „konserwatywnych” i „nie-konserwatywnych” w pedagogice) mogą być dystynktywnie np. realizm, aposterioryzm, personalizm i antykonstruktywizm społeczny, jak proponuję. Konserwatywna pedagogika kultury narodowej w istocie jest tu jedną z propozycji, wartą osobnego rozwinięcia.

Najważniejsza kwestia: czy w nurcie pedagogiki konserwatywnej mieszczą się pedagogika katolicka i pedagogika narodowa? Odpowiedź brzmi dwojako: 1) i tak, 2) i nie, to zależy od przyjętego kryterium dystynktywnego.

Na naszym (cywilizacyjnie łańskim) gruncie kulturowym pedagogika konserwatywna może być rozumiana dwojako: (ad 1) szerzej (pedagogika konserwatywna *sensu largo*, bardzo pojemna obszarowo, rozległa badawczo i metodologicznie) i (ad 2) węższej (pedagogika konserwatywna *sensu stricto*, będąca tylko „technicznie”, „modalnie” wąską aplikacją antyświeceniowej filozofii konserwatywnej z XVIII–XXI wieku).

Ad 1. Szersze rozumienie nurtu pedagogiki konserwatywnej (*sensu largo*) obejmuje swoim zakresem wszelkie kwestie z zakresu pedagogiki narodowej i pedagogiki chrześcijańskiej, w tym – pedagogiki katolickiej, wykraczając bardzo daleko poza wąskie aplikowanie filozofii konserwatywnej do sfery teorii pedagogiki. W tym ujęciu (logicznie nadrzędnym) pedagogika konserwatywna zawiera w sobie takie nurty jak pedagogika narodowa i pedagogika chrześcijańska (oraz należąca do tej ostatniej, jako swoisty podzbiór logiczny, pedagogikę katolicką). Tak szeroko rozumianą „pedagogikę konserwatywną” cechują: realizm, aposterioryzm, personalizm i antykonstruktywizm społeczny oraz zachowawczość (podtrzymywanie i modernizujące współkreowanie) tradycji kulturowych oraz religijnych (chrześcijańskich) w pełnym zakresie kultury i wychowania (gr. *paideia*).

Ad 2. Węższe rozumienie pedagogiki konserwatywnej (*sensu stricto*) jako „filozofia stosowana” (po Hessenowsku) obejmuje swoim zakresem wyłącznie te specjalistyczne kwestie filozoficzne, które poruszone zostały przez wąsko rozumianą antyświeceniową „filozofię konserwatywną” (przez bardzo zawężony krąg filozofów zaliczanych do konserwatystów w antyświeceniowej filozofii, w tym – polskiej),

a więc niekoniecznie są to zawsze zagadnienia z zakresu pedagogiki narodowej czy pedagogiki chrześcijańskiej (w tym – katolickiej), bo czasem pewna problematyka przez tych antyświeceniowych, konserwatywnych filozofów nie została uwzględniona, zatem pedagogika konserwatywna nie może jej aplikować/interpolować z tej filozofii konserwatywnej do obszaru teorii pedagogicznej (do pedagogiki rozumianej jako filozofia stosowana).

Oba omówione znaczenia pedagogiki konserwatywnej ([1] szersze i [2] węższe) są dopuszczalne w teorii pedagogiki, należy tylko zawsze zaznaczać, o jakim ujęciu akurat mowa, aby nie mylono ze sobą tych dwóch tak bardzo różnych pojęć ([1] pedagogika konserwatywna *sensu largo* i [2] pedagogika konserwatywna *sensu stricto*).

Ponadto należy pamiętać, że w istocie rzeczy *conservatio est continua creatio*, zatem jest możliwa zarówno 1) *modernizowana pedagogika konserwatywna*, która ocala, zachowuje i nadal współtworzy, rozwija, modernizuje tradycję przeszłości w zakresie całej sfery edukacyjnej, a wychodząc od dawnego dorobku pedagogicznego i od dawnej myśli pedagogicznej, twórczo i pozytywnie kontynuując (*continua creatio*) to, co przeszłe, aktualizuje to, co dawne, do postaci współczesnej, obecnej, uwzględniając przy tym rzetelnie to, co nowe, czyli nowy, dzisiejszy stan badań nad danym zagadnieniem pedagogicznym (to „konserwatywna pedagogika twórcza”, „konserwatywna pedagogika kreatywna”, „konserwatywna pedagogika współtwórcza”, „konserwatywna pedagogika konkreatywna”), jak i spotykana jest 2) *tradycjonalistyczna pedagogika konserwatywna*, która tylko ocala, zachowuje, upowszechnia i popularyzuje zastaną tradycję przeszłości w zakresie całej sfery edukacyjnej, nic do niej dodatkowo nie wnosząc od siebie, czyli bez dalszego, współczesnego rozwijania dawnego dorobku pedagogicznego i dawnej myśli pedagogicznej (to „konserwatywna pedagogika odtwórcza”, „konserwatywna pedagogika nietwórcza”, „konserwatywna pedagogika powielająca”, „konserwatywna pedagogika powtarzająca”, „konserwatywna pedagogika repetująca”). Ta druga tylko powtarza dawną pedagogikę, zaś takie szkolne powtórki mogą być, co prawda, bardzo pouczające i przypominające (zgodnie z zasadą łacińską *repetitio est mater studiorum*), ale nie wnoszą one nic istotnego, nic dodatkowego, nic nowego, nic oryginalnego do rozwoju nauki w zakresie badań nad sferą edukacyjną.

Streszczenie: Tekst artykułu dotyczy koncepcji pedagogiki konserwatywnej w kontekście pedagogiki katolickiej oraz pedagogiki narodowej. Autor próbuje rzeczowo i logicznie uporządkować względem siebie nurty (jak i same pojęcia) „pedagogika katolicka”, „pedagogika narodowa” oraz „pedagogika konserwatywna”, a także ich wzajemne relacje. Tekst ma charakter ściśle teoretyczny. Użyto w nim historiograficznej metody analizy dokumentu, natomiast analizę pojęć prowadzono metodą istotnościową (istota rzeczy) oraz metodą analizy logicznej (logicznego wnioskowania). Artykuł jest przyczynkiem do teorii pedagogiki, wskazuje na możliwe sposoby ujęcia tego teoretyczno-pedagogicznego zagadnienia w sposób ogólny.

Słowa kluczowe: pedagogika konserwatywna, pedagogika narodowa, pedagogika katolicka

Bibliografia

- Bagrowicz, Jerzy. *Pedagogika chrześcijańska*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 4, red. Tadeusz Pilch, 121–125. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2005.
- Bartyzel, Jacek. „Konserwatyzm” (hasło). W: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, 681–687. Lublin: TN KUL, 2002.
- Boehm, Jan. *Treści wychowawcze „Śpiewnika morskiego” Feliksa Nowowiejskiego w aspekcie tej pedagogiki narodowej w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku*. Gdańsk: Państwowa Wyższa Szkoła Morska, 1980.
- Dzięga, Andrzej. „O potrzebie dyskusji nad relacjami pomiędzy pedagogiką katolicką i katechetyką”. *Pedagogika Katolicka* 2 (2010): 28–37.
- Dzięga, Andrzej. „W sprawie kryteriów dyskusji nad pedagogiką katolicką”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2007): 23–26.
- Kochel, Jan. „Janina Kostkiewicz, Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939, Impuls, Kraków 2013” [recenzja]. W: *Współczesne ujęcia edukacji religijnej*, 201–205. Warszawa: WN UKSW, 2016.
- Kochel, Jan. *Wprowadzenie do edukacji osób starszych. W kręgu pedagogiki katolickiej*. Opole: UO, 2020.
- Kostkiewicz, Janina. *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013.
- Kostkiewicz, Janina. „Status i tożsamość pedagogiki katolickiej 20-lecia międzywojennego w Polsce”. *Paedagogia Christiana* 1 (2013): 45–69.
- Kostkiewicz, Janina. *Wychowanie do wolności wyboru. Ponadczasowy wymiar pedagogiki F.W. Foerstera*, wyd. 2. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2008.
- Kozłowski, Feliks. *Uwagi krytyczne nad Chowanną czyli systemem pedagogiki narodowej ułożonym przez Br. Ferd. Trentowskiego*. Poznań: Walenty Stefański, 1844.
- Krowicki, Stanisław L. „Apostoł pedagogiki narodowej”. *Mysł Polska* 27/28 (2005): 16–17.
- Kwieciński, Zbigniew. „Pedagogika i edukacja wobec wyzwania kryzysu i gwałtownej zmiany społecznej”. W: *Ku pedagogii pogranicza*, red. Zbigniew Kwieciński, Lech Witkowski, 11–29. Toruń: UMK. Ośrodek Studiów Kulturowych i Edukacyjnych, 1990.
- Łopuszański, Tadeusz. *Zagadnienie wychowania narodowego*. Lublin – Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1918.
- Możdżeń, Stefan. „Polska bibliografia pedagogiki katolickiej”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2009): 220–260.
- Nalaskowski, Aleksander. *Szkoła Laboratorium. Od działań autorskich do pedagogiki źródeł*. Kraków – Warszawa: Impuls – Ośrodek rozwoju Edukacji, 2017.
- Opiela, Maria. „Wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem w pedagogice katolickiej w Polsce”. *Nauczyciel i Szkoła* 2 (2018): 13–30.
- Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 1, red. Janina Kostkiewicz. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012.
- Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 2, red. Janina Kostkiewicz, Kazimierz Misiaszek. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013.
- Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 3, red. Janina Kostkiewicz. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2015.
- Pedagogika katolicka. Zagadnienia wybrane*, red. Alina Rynio. Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej KUL, 1999.
- „Pedagogika konserwatywna” (hasło). W: *Encyklopedia PWN*, źródło: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pedagogika-konserwatywna;3955418.html> [dostęp: 2.02.2022].
- „Pedagogika personalistyczna” (hasło). W: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pedagogika-personalistyczna;3955424.html> [dostęp: 5.05.2022].

- Sakowicz, Eugeniusz. „W służbie wychowania. Ks. Wincentego Granata «wizja» pedagogii życia i pedagogiki katolickiej”. *Roczniki Pedagogiczne* 1 (2019): 73–85.
- Sośnicki, Kazimierz. *Pedagogika ogólna. Podręcznik dla użytku zakładów kształcenia nauczycieli*, wyd. 1. Inowrocław: Księgarnia „Librarium”, 1946.
- Starzyńska-Kościszko, Ewa. „Koncepcja filozofii i pedagogiki narodowej Bronisława F. Trentowskiego (z dziejów polskiej myśli filozoficznej epoki romantyzmu)”. *Humanistyka i Przyrodoznawstwo* 9 (2003): 75–88.
- Śliwerski, Bogusław. „Źródła i główne przesłanki wychowania konserwatywnego w III RP”. *Studia z Teorii Wychowania* 3/1 (4) (2012): 10–24.
- Śpiewak, Paweł. „Konserwatyzm” (hasło). W: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/konserwatyzm;3925186.html> [dostęp: 6.01.2022].
- Trentowski, Bronisław Ferdynand. *Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 1, Poszyt 2. Poznań: Księgarnia Nowa, 1842.
- Trentowski, Bronisław Ferdynand. *Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 1, wstęp i komentarz Andrzeja Walicki. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – PAN, 1970.
- Trentowski, Bronisław Ferdynand. *Chowanna czyli System pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 2, wstęp i komentarz Andrzeja Walicki. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – PAN, 1970.
- Tytko, Marek M. „Koncepcje pedagogiki kultury narodowej wobec kultur mniejszości narodowych i kultur innych narodów”. W: *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – religia – etos*, red. Bogumił Grott. Kraków: „Nomos”, 2010.
- Tytko, Marek M. „Unioseptyczna koncepcja patriotyzmu «Fides et Ratio» (Stanisława Papieża i Piotra Dörrégo)”. *Pedagogika Katolicka* 2 (13) (2013): 25–41.
- Woroniecki, Jacek. *Program integralnej pedagogiki katolickiej*, „Ateneum Kapłańskie” 47 (1947) [odbitka]: 7.
- Zakrzewska, Aldona. „Polska pedagogika katolicka a wychowanie młodego pokolenia do odpowiedzialności społecznej w szkołach katolickich”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 25 (2018): 207–221.
- Zarzecki, Lucjan. *O wychowaniu narodowym*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1917.
- Zarzecki, Lucjan. *O zasadach wychowania narodowego. Odczyt na zjeździe nauczycieli*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1917.
- Zbyrad, Teresa. „O potrzebie pedagogiki katolickiej w instytucjonalnym systemie opieki nad dzieckiem”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2010): 165–179.
- Zięba, Antoni. „Obrona życia ludzkiego i człowieczeństwa osób niepełnosprawnych w okresie prenatalnym na łamach periodyku «Służba Życiu»”. W: *Rodzina. Powołanie – zadania – zagrożenia. Praca zbiorowa*, red. Jan Zimny, 706–748. Stalowa Wola: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2014.
- Zimny, Jan. „«Fundamenty» pedagogiki katolickiej odpowiedzią na wyzwanie XXI wieku”. *Pedagogika Katolicka* 1 (2015): 11–30.
- Zimny, Jan. „Założenia pedagogiki katolickiej jako nowa forma propozycji edukacyjnej”. *Pedagogika Katolicka* 1 (4) (2009): 98–113.
- Zydlik, Dorota. „Filozofia Bronisława Ferdynanda Trentowskiego a jego pedagogika narodowa”. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Pedagogiczne* 119 (1997): 79–85.